

Nordisk arbetarkonst och industrisamhällets bilder

– Årsbok för Arbetarnas kulturhistoriska sällskap av Margareta Ståhl

Sveriges nationalparker

av Claes Grundsten

Referat av presentationer i ABF-huset 5 november 2009

Torsdagskvällen den 5 november i ABF-huset gick i bildens tecken då böcker om både arbetarkonst och nationalparker presenterades av respektive författare.

Margareta Ståhl och medarbetare har kartlagt den ”hemlösa konsten” i Sverige, dvs de många verk om arbete och arbetare – manliga och kvinnliga – som försvunnit i takt med att Folkets hus över hela landet har lagts ner. Varje Folkets hus med självaktning smyckades från början med verk av framstående samtida konstnärer som skildrade arbetet; en del finns kvar i hus som fortfarande lever och används, andra verk har flyttats och hänger i andra samlingslokaler, på fackförbund, i företag och så vidare. Men inventeringen – som lanserades på Arbetarrörelsens arkiv för första gången härom året – har inte kunnat fullföljas pga bristande anslag, något som Margareta Ståhl betraktade som ett misslyckande. Hon kunde dock vid Kulturhistoriska sällskapets årsmöte i torsdags presentera den bok, som snart utkommer, och där en stort antal verk finns avbildade och beskrivna. När boken blir klar om några veckor återkommer vi på hemsidan med en närmare presentation.

Redan på 1700-talet skildrades gruvarbetare i Falu silvergruva av Elias Martin, men då var det själva det väldiga gruvschaktet som stod i centrum medan människorna på bilden är avlägsna små figurer. Det är människans makt över naturen som skildras, men än är det naturen-gruvan och inte människans liv och arbete som dominerar. När träsnitt och andra moderna tekniker utvecklades på 1800-talet kunde man trycka upp stora upplagor av nya verk och nu utvecklades arbetsskildringarna till att även omfatta kvinnorna, kullor, bryggeriarbeterskor, mursmäckor och så småningom även textilarbeterskor och servitriser. En känd målning av Gunvor Nordström heter ”Städerskan”, en skildring av kvinnligt grovarbete som skapades samtidigt som Maja Eklöfs bok ”Rapport från en skurhink” utkom. I stora fresker trängde också vardags- och hemliv in i arbetarskildringarna och på trettioalet lanserade Föreningen Folket i bild högklassig konst i reproduktion till överkomliga priser. Kvinnliga arbetare skildras ofta i all sin möda, som till exempel i Ulla Zimmermans ”Hur står man ut?” från demensvården medan den manliga arbetaren är stolt och självsäker: ”Det är jag som bygger landet”, heter det i underskriften till Mats Erikssons byggnadsarbetare. Men också här tränger sig en bister verklighet snart närmare som i Erik Hagens till synes idylliska tunnelbanefresk i Solna som även skildrar giftsprutande maskiner bland grantoppar och röda stugor. Genom de kvinnliga konstnärerna kom också nya material in i arbetarkonsten, framför allt textil, och för att inte de kvinnliga pionjärerna helt skulle glömmas bort sattes Py Engströms byst av Anna Sterky upp på Norra bantorget, lite bortvänd från Brantingmonumentet, dock först 1988.

Sveriges nationalparker

År 1909, för 100 år sedan, bildades Sareks nationalpark som en av de första nio nationalparkerna i Sverige, bland dem Stora sjöfallet, Abisko, Ängsö, Gotska sandön m fl. Att valet föll på Sarek med fjället Atle som högsta topp och inte på Kebnekaise berodde på att man helt enkelt inte kände till området kring Kebnekaise, det var inte utforskat ännu medan Sarek redan under 15 år hade studerats av geografen Axel Hamberg, berättade Claes Grundsten.

Från början var man knappast på det klara med vad man skulle göra med nationalparkerna eller hur de skulle skötas. Så höll exempelvis Ängsö nationalpark i Roslagen på att totalt växa igen sedan arrendatorn tvingats lämna ön och dess uppodlade natur lämnats åt sitt öde. Först på 1930-talet insåg man att Ängsö var ett kulturlandskap, som måste vårdas för att behålla sin prägel av åker och öppna ängsmarker. Nationalparksivrarna var från början kanske mest intresserade

av märkliga stora flyttblock, underliga träd och så vidare, men att Sverige ändå som första land i Europa skapade nationalparker berodde främst på att vi i vildmark och fjälltrakter hade enorma landområden som passade in i ”konceptet” där det så småningom krävdes att en nationalpark skulle vara minst 1000 hektar.

Nationalparkstanken kom emellertid först att utvecklas i USA där immigranterna från Europa hänfördes av de grandiosa naturområden som de nu kom i kontakt med. Idén om en ”nationens park” väcktes först av konstnären George Catlin som skydd för både djur och indianer; år 1864 förstatligades ett litet område i dalen Yosemite i Kalifornien för att hindra privatisering av markerna. År 1870 företogs en expedition till de okända trakterna vid Yellowstone i Wyoming där överväldigande syner mötte besökarna. Vid lägerelden diskuterades vad som borde göras för att skydda området och begreppet nationalpark myntades. År 1872 undertecknade presidenten Ulysses S Grant beslutet om att göra en yta av Upplands storlek kring Yellowstone River till världens första nationalpark. Exemplet följdes snart av liknande initiativ i Kanada, Australien och på Nya Zeeland.

I Sverige försökte polarfararen Adolf Erik Nordenskiöld få till stånd något liknande, men inte förrän den tyske professorn Hugo Conwentz år 1904 hållit ett föredrag om de faror som hotar det naturliga landskapet var tiden mogen för ett svenskt beslut. År 1909 beslöt riksdagen inrätta nio nationalparker efter amerikansk förebild. Ett av dem var Stora sjöfallet, ett område som dock endast tio år senare skulle bli platsen för det tidiga naturskyddets största bakslag, som Claes Grundsten skriver i sin magnifika bok.

Sverige höll på att industrialiseras och det behövdes mer energi. Vattenfallsstyrelsen föreslog då att sjöarna i den centrala delen skulle regleras och 1919 beslöt riksdagen, utan föregående diskussion, att bryta ut ett område på 120 kvadratkilometer ur nationalparken för att få vattenkraft.

Företrädare för naturskyddet protesterade men hade liten talan då man menade att utbyggnaden var nödvändig för landets ekonomiska utveckling. Sedan dess har exploateringarna följt på varandra ända fram till 1980-talet då kraftledning och väg leddes fram till området, skriver Grundsten.

Följden är bland annat den konstgjorda sjön Akkajaure, ”det största ingreppet i svensk natur någonsin”. Opinionsen för att rädda vattendragen i norr växte emellertid och 1961 slöts den så kallade ”freden i Sarek”, en överenskommelse mellan vattenkraftens och naturskyddets företrädare om vilka älvar som kunde byggas ut och vilka som skulle sparas.

Alltsedan 1960-talet, då den första larmrapporten om den hotade naturen, Rachel Carsons ”Tyst vår” utkom, har medvetenheten om miljön ständigt utvecklats. År 1962 fick vi vår första naturskyddslag och 1967 bildades det statliga Naturvårdsverket. Länsstyrelserna fick naturvårdsenheter och ansvaret för nationalparkerna, som först förvaltats av Vetenskapsakademien och därefter av Domänverket överfördes till Naturvårdsverket. Idag svarar länsstyrelserna för det praktiska arbetet. År 1989 skapades den första nationalparksplanen och flera nya nationalparker i tidigare dåligt representerade områden tillkom. Sverige har idag 29 nationalparker och i hela världen finns närmare 4000 nationalparker.

I Sverige har på senare år tillkommit bland annat Tyresta, Fulufjället, den marina nationalparken Kosterhavet och Söderåsen där nya former för skötsel håller på att utvecklas. I flera av parkerna finns så kallade klimatarkiv för att följa klimatets utveckling och påverkan på växter och djur och i Abisko ligger Vetenskapsakademiens forskningsstation där man bland annat följer glaciärernas förändringar. År 2009 fick Sverige en uppdaterad nationalparksplan.

I Claes Grundstens bok kan man med hjälp av hans lysande naturfotografi vandra genom alla dessa parker från Stora sjöfallet, Sarek och Abisko i norr till Stenshuvud och Dalby söderskog i söder. Boken har belönats med utmärkelsen Årets pandabok 2010

Kerstin Vinterhed